

หลักการและความเป็นจริงในศาล: การเรียนรู้ผ่านการสังเกตการณ์กระบวนการพิจารณาคดี

ตามร คำไตรย์¹

บทคัดย่อ

การศึกษากระบวนการพิจารณาในชั้นศาล จากมุมมองที่นอกเหนือจากการศึกษาผ่านตัวบทกฎหมายหลักนั้น ยังมีอยู่อย่างจำกัด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บทบาทของผู้พิพากษา พนักงานอัยการ และทนายความในความเป็นจริง แนวคิดดังกล่าว ได้นำมาสู่การสร้างกิจกรรมการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการทางศาลในมุมมองสิทธิมนุษยชน ซึ่งเป็นแนวทางในการให้นักศึกษาในสาขาวิชานิติศาสตร์ ได้เรียนรู้ประสบการณ์ในกระบวนการพิจารณาด้วยตนเอง ผลจากการดำเนินการในโครงการ พบว่านักศึกษาได้ประสบการณ์ในมุมมองที่แตกต่างและกว้างออกไปจากหลักการที่ตนได้เรียนรู้มาในชั้นเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นเรื่องการพิจารณาคดีโดยเปิดเผย และการพิจารณาคดีอย่างเป็นทางการ ที่ยังคงปรากฏปัญหาในทางปฏิบัติ การศึกษาโครงการนี้ต่อไปในระยะยาวย่อมเป็นแนวทางในการเปิดมุมมองการเรียนรู้นอกชั้นเรียนเกี่ยวกับกระบวนการทางศาล และอาจนำไปสู่การพัฒนากระบวนการทางศาลในอนาคต

คำสำคัญ: การเรียนรู้และสังเกตการณ์, กระบวนการทางศาล, การพิจารณาโดยเปิดเผย, การพิจารณาอย่างเป็นทางการ, สิทธิมนุษยชน

1 อาจารย์ประจำสาขาวิชานิติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์บูรณาการ มหาวิทยาลัยขอนแก่น วิทยาเขตหนองคาย 43000, E-mail: eusebio_dk@yahoo.com

Learning through Trial Observation: Principles and Practice

Damorn Kumtra²

Abstract

The limited studies on court procedures from other aspects apart from laws, especially the role of judges, public prosecutors and lawyers in practice has led to the project named "Learning and Observation the Judicial Process in Human Rights Perspective". This project is based on the participation of law students in studying the judicial process from their own experiences by observing the trials themselves. . The results of this project reflect the student's learning outcomes which are different from those learnt from the conventional study and provides the observations which are based on the real practices. Main results are about the issues of public hearing principle and fair trial principle and the problems thereof. This approach of study outside the classroom also expand the perspectives of laws apart from the written legal instruments and bring about the development of the judicial process in the long run,

keywords: Learning and Observation, Judicial Process, Public Hearing, Fair Trial, Human Rights

2 Lecturer, Law Program, Faculty of Integrated Social Sciences Khon Khan University Nong Khai Campus 43000, E-mail: eusebio_dk@yahoo.com

บทนำ

อาชีพตุลาการหรือผู้พิพากษาซึ่งตัดสินอรรถคดีนั้น เป็นอาชีพที่นักศึกษากฎหมาย และผู้ที่ประกอบวิชาชีพในสายนิติศาสตร์มีอุดมคติว่าเป็นอาชีพอันทรงเกียรติสูงสุดของสาขาวิชานิติศาสตร์ ทำให้ความคาดหวังต่ออาชีพ และผู้ที่ประกอบอาชีพนี้สูงตามไปด้วย สังคมมักมีทัศนคติว่าผู้พิพากษานั้นต้องมีความสามารถมาก เพราะเป็นผู้ปรับใช้กฎหมายกับข้อเท็จจริงที่ปรากฏต่อหน้าตน โดยการใช้ดุลพินิจนั้นจะต้องเป็นไปอย่างเหมาะสม และมีกระบวนการที่เป็นธรรม³ ในขณะที่การได้รับเกียรติจากสังคม ประกอบกับการที่เงินเดือนรวมเงินประจำตำแหน่งในอัตราที่ค่อนข้างสูง ย่อมเป็นแรงจูงใจให้มีผู้เลือกเรียนสาขานิติศาสตร์มากขึ้นในช่วงเวลาหนึ่ง

ในฐานะที่ผู้เขียนเคยทำการสัมภาษณ์ผู้สอบคัดเลือกเข้าเรียนในสาขานิติศาสตร์ในระดับปริญญาตรี ปรากฏว่ามีผู้สอบคัดเลือกจำนวนหนึ่งมีความคาดหวังต่อการที่จะประกอบอาชีพเป็นผู้พิพากษา โดยให้เหตุผลว่า "ค่าตอบแทนสูง" บ้าง หรือ "รักความยุติธรรมบ้าง" แม้ว่าผู้เข้าสอบคัดเลือกหลายคนไม่ทราบว่าผู้พิพากษามีหน้าที่ทำอะไรบ้าง และคุณสมบัติของบุคคลที่จะเป็นผู้พิพากษาได้จะต้องเป็นอย่างไร ข้อมูลเพียงน้อยนิดที่ผู้เข้าสอบเกือบทุกรายมักตอบสั้นๆ สำหรับหน้าที่ของผู้พิพากษาที่ตนรู้จักคือ การ "ตัดสินคดี" สิ่งที่น่าสนใจมากขึ้นคือ ผู้เข้าสอบบางรายที่มีความคาดหวังในการประกอบอาชีพอัยการ ซึ่งคงไม่ทราบว่าอัยการมีหน้าที่ทำอะไรเช่นกัน ก็มักจะตอบคำถามไปในทางเดียวกันว่าอัยการก็มีหน้าที่ "ตัดสินคดี" เช่นกัน ปรากฏการณ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นผลในสองลักษณะคือ ประการแรก สังคมมีความรับรู้ต่อบทบาทหน้าที่ของบุคคลในกระบวนการยุติธรรมค่อนข้างน้อยมาก แน่แน่นอนว่าผู้เข้าสอบเหล่านั้นเป็นเด็กที่อาจไม่ทราบบทบาทหน้าที่หลักของบุคลากรในกระบวนการยุติธรรมจริงๆ แต่สังคมรอบตัวเขาก็ไม่ได้มีส่วนใน

3 Erichson, Howard M., "The Role of the Judge in Non-Class Settlements", *Washington University Law Review*, Volume 90, 1015 (2013),p. 1022.

การทำให้เขาได้เข้าถึงข้อมูลความรู้เหล่านี้เลย ผลประการที่สองที่สังเกตได้คือ สังคมมีทัศนคติในทำนองว่าความยุติธรรมและการปฏิบัติหน้าที่ของตุลาการเป็นเรื่องที่แยกกันไม่ออก โดยเชื่อว่าตุลาการสามารถประสิทธิประสาทความยุติธรรมให้กับสังคมได้ ไม่ว่าเนื้อหาของการสร้างยุติธรรมจะเป็นเช่นไรก็ตาม

ความเชื่อมั่นในกระบวนการยุติธรรมของนักศึกษากฎหมายหลังจากที่ได้เข้าศึกษาต่อในชั้นปริญญาตรีนี้น่าจะดำรงอยู่จนกระทั่งได้เข้าไปมีส่วนร่วมกับกระบวนการยุติธรรม (ที่ไม่ใช่เกิดจากการศึกษาในฐานะเป็นครั้งคราว) โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการฝึกประสบการณ์วิชาชีพ (ฝึกงาน) ในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรม อุดมคติที่เคยคิดเอาไว้อาจจะเปลี่ยนแปลงบ้าง แต่ความเชื่อในกระบวนการยุติธรรมดังกล่าวในนักศึกษาหลายคนอาจไม่เปลี่ยนแปลงไปโดยเหตุที่ไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการรับรู้กระบวนการยุติธรรมดังกล่าว เนื่องด้วยไม่ได้ไปฝึกประสบการณ์ในองค์กรที่เกี่ยวข้อง หรือไม่ได้ฝึกประสบการณ์เลย การศึกษาในมหาวิทยาลัยจึงไม่อาจนำพาความเข้าใจในทางปฏิบัติของกระบวนการยุติธรรมมาสู่นักศึกษาหลายคนได้ ประกอบกับการศึกษาทางวิชาการด้านนิติศาสตร์เกี่ยวกับปฏิบัติหน้าที่ของตุลาการนั้นมักมุ่งศึกษาผลที่เกิดขึ้นจากคำพิพากษาเป็นสำคัญ มากไปกว่านั้นก็จะเป็นเรื่องโครงสร้างตามกฎหมายพระธรรมนูญศาลยุติธรรม หรือกฎหมายวิธีพิจารณาความ ซึ่งไม่มีการศึกษาบทบาทของตุลาการที่เป็นจริงในทางปฏิบัติในศาลยุติธรรมเลย กล่าวคือการศึกษาการทำงานของตุลาการมีค่อนข้างจำกัดมาก ทำให้ภาพความเป็นจริงของกระบวนการยุติธรรมนั้นเป็นสิ่งที่แต่ละคนจะรับรู้ก็ต่อเมื่อได้เผชิญความเป็นจริงด้วยตนเองเท่านั้น

โดยการริเริ่มของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่และสถาบันสิทธิมนุษยชนแห่งเอเชียก่อให้เกิดโครงการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการทางศาลในมุมมองสิทธิมนุษยชนขึ้นมาในปี 2552 โดยมีวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมการเรียนการสอนนอกชั้นเรียน และให้นักศึกษาได้เรียนรู้ประสบการณ์จริงด้วยตนเอง ในปีแรกนั้นมีสถาบันร่วมดำเนินการสองสถาบันคือ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัย

เชียงใหม่ และคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี หลังจากนั้นจึงมีภาคีเพิ่มขึ้นเรื่อยมา ตั้งแต่คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ และท้ายที่สุดคือคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา

บทความนี้ จะอธิบายเริ่มต้นจากหลักการทางกฎหมายที่คุ้มครองบุคคลในกระบวนการยุติธรรม ทางปฏิบัติที่เกิดขึ้นจากการสังเกตการณ์ และการวิพากษ์สู่แนวทางในอนาคต ดังนี้

1. หลักการพื้นฐานที่คุ้มครองบุคคลในกระบวนการยุติธรรม ซึ่งเป็นแกนหลักในการกำหนดประเด็นการศึกษาในโครงการ อันได้แก่ หลักการพิจารณาโดยเปิดเผย และหลักการพิจารณาคดีอย่างเป็นทางการ

2. ความเป็นจริงในการคุ้มครองบุคคลที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรม โดยนำเสนอผ่าน ข้อสังเกตจากการดำเนินโครงการ ทั้งในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการพิจารณาโดยเปิดเผย และการพิจารณาโดยเป็นธรรม โดยวิเคราะห์เปรียบเทียบกับหลักการทางทฤษฎี ว่าในทางปฏิบัตินั้นแตกต่างจากหลักการทางกฎหมายอย่างไร และการศึกษาก่อให้เกิดมุมมองต่อกระบวนการยุติธรรมอย่างไร รวมตลอดถึงข้อสังเกตในเรื่องการเข้าถึงความยุติธรรมกับการทำให้บุคคลตกอยู่ในสถานะ "ชายขอบ" ซึ่งเป็นประเด็นที่สืบเนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ได้จากการสังเกตการณ์ ทั้งที่เป็นไปตามและอาจไม่เป็นไปตามหลักการที่บุคคลควรได้รับความคุ้มครอง แต่ก่อให้เกิดการจำแนกและเปียดขับบุคคลออกไปจากสิทธิที่ควรได้รับความคุ้มครองในกระบวนการยุติธรรม

3. ข้อเสนอแนะต่อแนวทางในการพัฒนาการศึกษากระบวนการทางศาล ซึ่งอาจส่งผลให้แนวทางการศึกษากระบวนการทำงานของศาลมีความน่าเชื่อถือ และมีผลต่อการพัฒนาการปฏิบัติงานของศาลยุติธรรมมากขึ้น

1. หลักการพื้นฐานที่คุ้มครองบุคคลในกระบวนการยุติธรรม

หลักการสำคัญสองประการ คือ หลักการพิจารณาคดีโดยเปิดเผย และหลักการพิจารณาคดีอย่างเป็นธรรม เป็นแกนหลักของการตั้งประเด็นการศึกษาโครงการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการทางศาลในมุมมองสิทธิมนุษยชน⁴ โดยสาระสำคัญของหลักการทั้งสองประกอบด้วยรายละเอียดดังนี้

1.1 หลักการพิจารณาโดยเปิดเผย

หลักการพิจารณาคดีโดยเปิดเผยเป็นพื้นฐานประการแรกที่ทำให้โครงการฯ เกิดขึ้นได้ และทำให้การเข้าถึงสังเกตการณ์การพิจารณาคดีในศาลยุติธรรมเป็นไปตามสิทธิที่กฎหมายรองรับ หลักการนี้ปรากฏทั้งในมาตรฐานสากล และกฎหมายไทยภายในประเทศ กล่าวคือตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มีการรับรองสิทธิดังกล่าว ในมาตรา 36 ที่กำหนดให้การนั่งพิจารณาคดีจะต้องกระทำในศาลต่อหน้าคู่ความที่มาศาลโดยเปิดเผย ซึ่งมีผลทำให้ประชาชนทั่วไปสามารถเข้าฟังการพิจารณาได้⁵ อย่างไรก็ตาม ข้อยกเว้นตามกฎหมายที่ทำให้การพิจารณาคดีอาจไม่เป็นไปโดยเปิดเผยตามมาตราดังกล่าวคือ กรณีที่จำเป็นต้องรักษาความสงบเรียบร้อยในศาล⁶ กรณีที่จำเป็นต้องมีการคุ้มครองสาธารณะประโยชน์ ตามความเหมาะสม ศาลย่อมห้ามประชาชนเข้าฟังการพิจารณาทั้งหมดหรือแต่บางส่วนได้

4 * คำว่า "มุมมองสิทธิมนุษยชน" ของการศึกษาในโครงการนี้ หมายถึง การใช้หลักการเรื่องสิทธิในการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของบุคคลเป็นสาระสำคัญในการศึกษา โดยพิจารณาว่าบุคคลที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมนั้นได้รับการคุ้มครองตามหลักการที่ปรากฏในกฎหมายหรือไม่

5 วรธนชัย บุญบำรุง, ธนกฤต วรธนชากุล และสิริพันธ์ พลรบ, **หลักและทฤษฎีกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง เล่ม 1**, กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2556, หน้า 162.

6 ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 36 (1) "ในคดีเรื่องใดที่มีความจำเป็นเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในศาล เมื่อศาลได้ขับไล่คู่ความฝ่ายใดออกไปเสียจากบริเวณศาล โดยที่ประพฤติไม่สมควร ศาลจะดำเนินการนั่งพิจารณาคดีต่อไปลับหลังคู่ความฝ่ายนั้นก็ได้"

และยอมห้ามการโฆษณาข้อเท็จจริง หรือพฤติกรรมต่างๆ เช่นว่านั่นได้ และการ
ทำคำพิพากษานั้น ศาลต้องทำโดยเปิดเผย^๖ ตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณา
ความแพ่ง มาตรา 140 (3) และจะต้องมีความสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญแห่ง
ราชอาณาจักรไทย ซึ่งรับรองสิทธิในกระบวนการยุติธรรมของบุคคลเช่นกัน^๗
โดยเหตุดังกล่าวการเข้ารับฟังและสังเกตการณ์คดีจึงเป็นเรื่องที่ไม่ต้องห้ามตาม
กฎหมาย เพื่อให้สาธารณชนสามารถรับรู้กระบวนการพิจารณาที่โปร่งใสของศาล
ยุติธรรมได้ และเป็นกลไกในการประกันว่าการพิจารณาคดีนั้น จะไม่มีการกระทำ
ที่ปิดบังซ่อนเร้นจนก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมแก่คู่ความฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หลักการ
นี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินโครงการฯ โดยคำนึงถึงประโยชน์ที่นักศึกษาจะ
ได้รับจากการสังเกตการณ์กระบวนการทางศาลด้วยตนเอง และได้รับรู้การพิจารณา
คดีในทางปฏิบัติ ว่ามีความสอดคล้องกับหลักการที่ตนได้ศึกษามาในชั้นเรียนหรือไม่
อย่างไรด้วย

7 ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 36 (2) "ในคดีเรื่องใด เพื่อความเหมาะสม
หรือเพื่อคุ้มครองสาธารณะประโยชน์ ถ้าศาลเห็นสมควรจะห้ามมิให้มีการเปิดเผยซึ่ง
ข้อเท็จจริงหรือพฤติกรรมต่างๆ ทั้งหมด หรือแต่บางส่วนแห่งคดี ซึ่งปรากฏจากคำคู่ความ
หรือคำแถลงการณ์ของคู่ความ หรือจากคำพยานหลักฐานที่ได้สืบมาแล้ว ศาลจะมีคำสั่งตั้ง
ต่อไปนี้ได้

(ก) ห้ามประชาชนมิให้เข้าฟังการพิจารณาทั้งหมดหรือแต่บางส่วน แล้วดำเนินการพิจารณา
ไปโดยไม่เปิดเผย หรือ

(ข) ห้ามมิให้ออกโฆษณาข้อเท็จจริงหรือพฤติกรรมต่างๆ เช่นว่านั่น ..."

8 วรรณชัย บุญบำรุง, ธนกฤต วรรณชัชกุล และสิริพันธ์ พลรบ, **หลักและทฤษฎีกฎหมาย
วิธีพิจารณาความแพ่ง เล่ม 1**, หน้า 162.

9 * รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 กำหนดหลักการดังกล่าวเอาไว้
ในมาตรา 40 (2) แต่เนื่องด้วยขณะปัจจุบันรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวสิ้นผลใช้บังคับ
และมีการใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 ซึ่งไม่มี
บทบัญญัติในเรื่องดังกล่าว จึงไม่ระบุในข้อความข้างต้นว่าปรากฏในมาตราอะไร

1.2 หลักการพิจารณาคดีอย่างเป็นธรรม

หัวใจสำคัญในการสร้างแบบบันทึกการเรียนรู้และสังเกตการณ์ กระบวนการทางศาลในมุมมองสิทธิมนุษยชนนั้นมาจากหลักเรื่องการพิจารณาคดี อย่างเป็นธรรม ซึ่งได้รับการรับรองภายใต้มาตรฐานสากลคือ ข้อ 10 ของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ซึ่งกำหนดให้ทุกคนมีสิทธิโดยเสมอภาคและเต็มที่ ในอันที่จะได้รับการพิจารณาที่เป็นธรรมและเปิดเผยจากศาลที่อิสระและเที่ยงธรรม ในการกำหนดสิทธิและหน้าที่ของตน และความผิดอาชญาใดๆ ที่ตนถูกกล่าวหา¹⁰ ซึ่งแท้จริงแล้วการพิจารณาคดีโดยเปิดเผยซึ่งได้กล่าวไปในหัวข้อที่ผ่านมาจัดเป็นส่วนของการพิจารณาคดีโดยเป็นธรรมนี้

นอกเหนือจากมาตรฐานสากลที่ปรากฏในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนของสหประชาชาติแล้ว ตามกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ค.ศ. 1966 ข้อ 14 ยังรองรับสิทธิของบุคคลในการที่จะได้รับการพิจารณาคดีโดยเปิดเผย โดยศาลที่เป็นอิสระและจัดตั้งขึ้นมาโดยชอบด้วยกฎหมาย บนพื้นฐานว่าจำเลยย่อมตกเป็นผู้บริสุทธิ์อยู่จนกว่าศาลจะได้พิจารณาจนปราศจากซึ่งข้อสงสัยแล้วว่าเป็นผู้กระทำความผิด (Presumption of innocence)¹¹ โดยประกอบด้วย

- สิทธิที่จะได้รับแจ้งข้อกล่าวหา
- สิทธิที่จะได้จัดเตรียมข้อต่อสู้ของตนเองก่อนเริ่มคดี
- สิทธิที่ในการติดต่อกับที่ปรึกษาทางกฎหมาย
- สิทธิที่จะได้รับการพิจารณาคดีโดยมิชักช้า

10 Universal Declaration of Human Rights, Article 10 "Everyone is entitled in full equality to a fair and public hearing by an independent and impartial tribunal, in the determination of his rights and obligations and of any criminal charge against him."

11 International Commission of Jurists, *Trial Observation*, Bangkok: ICJ, 2010, p. 4.

- สิทธิในการปรากฏตัวต่อศาล
- สิทธิในการได้รับความช่วยเหลือทางกฎหมาย
- สิทธิในการเรียกและตรวจสอบพยานต่างๆ
- สิทธิในการที่จะได้รับความช่วยเหลือจากล่ามผู้แปลภาษาตามความจำเป็น
- สิทธิที่จะไม่ถูกบังคับเพื่อรับสารภาพในกรณีใดๆ
- สิทธิที่จะอุทธรณ์¹²

สิทธิในการได้รับการพิจารณาคดีที่รับรองเอาไว้ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 นั้น จะต้องมึลักษณะในการเข้าถึงได้โดยง่าย สะดวก รวดเร็วและทั่วถึง การพิจารณาคดีต้องเป็นไปโดยเปิดเผย ได้รับทราบข้อเท็จจริงอย่างเพียงพอ ผู้พิพากษาหรือตุลาการจะต้องพิจารณาครบบองค์คณะ การพิจารณาคดีจะต้องถูกต้องรวดเร็ว และเป็นธรรม คู่ความต้องได้รับการปฏิบัติที่เหมาะสม ศาลจะต้องจัดเตรียมการให้ความช่วยเหลือที่จำเป็นแก่คู่ความ ผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือเป็นพิเศษ เช่นเด็ก เยาวชน สตรี ผู้สูงอายุ และผู้พิการ หรือทุพพลภาพจะต้องได้รับความคุ้มครองอย่างเหมาะสม โดยในคดีอาญานั้น ผู้ต้องหาหรือจำเลยจะต้องมีสิทธิได้รับการสอบสวนหรือการพิจารณาคดีที่ถูกต้องรวดเร็วและเป็นธรรม โดยได้รับความช่วยเหลือจากทนายความ และมีสิทธิที่จะได้รับการปล่อยตัวชั่วคราว ส่วนในคดีแพ่งนั้นคู่ความต้องได้รับการช่วยเหลือทางกฎหมายที่เหมาะสมจากรัฐด้วย¹³ ประเด็นต่างๆ นี้ถูกสร้างเป็นกรอบในการสังเกตการณ์คดีในโครงการฯ เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาของนักศึกษาผู้เข้าร่วมโครงการ และทำให้ได้มาซึ่งข้อมูลและข้อสังเกตต่างๆ อันเป็นประโยชน์ต่อการประมวผลผลในโครงการ

12 Article 14, para. 3 (a)-(g) and 5, ICCPR.

13 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550, มาตรา 40

ทั้งกระบวนการพิจารณาคดีโดยเปิดเผยและการพิจารณาคดีโดยเป็นธรรมนี้เป็นหลักการสำคัญที่จะก่อให้เกิดการคุ้มครองสิทธิของคู่ความในคดีตามหลักสิทธิมนุษยชนอันเป็นหลักการที่สากลยอมรับ และย่อมเป็นกลไกสำคัญในการอำนวยความยุติธรรม อย่างไรก็ตาม สิ่งที่สำคัญไม่น้อยไปกว่าหลักการดังกล่าวคือการปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักการดังกล่าว เพราะการคุ้มครองสิทธิในกระบวนการยุติธรรมเกิดขึ้นจริงหรือไม่ อยู่ที่การทำให้การคุ้มครองสิทธินั้นเกิดขึ้นในความเป็นจริง โดยเหตุดังกล่าว จึงเป็นที่มาของการริเริ่มโครงการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการทางศาลในมุมมองสิทธิมนุษยชน เพื่อวิเคราะห์หลักการและความเป็นจริงในกระบวนการยุติธรรมว่ามีอยู่จริง และใช้อยู่จริงหรือไม่

2. ความเป็นจริงในการคุ้มครองบุคคลที่เข้าสู่กระบวนการยุติธรรม

การค้นหาทางปฏิบัติที่เกิดขึ้นในศาลตามโครงการนี้ ใช้วิธีการส่งนักศึกษาเข้าทำการสังเกตการณ์และเก็บข้อมูลในแบบบันทึกข้อมูล โดยมีกรอบรบบวิธีการบันทึกข้อมูลให้กับนักศึกษาก่อนปฏิบัติงาน เพื่อให้การเก็บข้อมูลเป็นไปอย่างสอดคล้องกับเจตนารมณ์ในการศึกษา และเพื่อให้นักศึกษาได้เรียนรู้ข้อมูลเบื้องต้นทางด้านกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการพิจารณาคดีอย่างเป็นธรรม ในฐานะที่ผู้เขียนได้ร่วมดำเนินโครงการนี้ช่วงระยะเวลาระหว่างปี 2554 ถึง 2557 พบว่า แม้ผลการดำเนินโครงการในช่วงระยะเวลาหนึ่ง จะไม่ได้สร้างข้อค้นพบใหม่อะไรที่น่าประหลาดใจ แต่ก็เป็นการเปิดมุมมองด้านตุลาการศึกษานักศึกษาในส่วนของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในกระบวนการพิจารณาคดีในศาลยุติธรรม ทั้งนี้ ในการจัดหมวดหมู่ของแบบบันทึกข้อมูลได้มีการจำแนกเป็นประเด็นต่างๆ ที่สอดคล้องกับหลักกฎหมายวิธีพิจารณาคดี และหลักกฎหมายสิทธิมนุษยชนที่เกี่ยวข้องกับการพิจารณาคดี ตั้งแต่เรื่องการเข้าถึงศาล การเข้าถึงห้องพิจารณา การพิจารณาคดีอย่างเป็นธรรม ซึ่งศึกษาบทบาทหน้าที่ของทั้งตุลาการ อัยการ ทนายความ และ

กระบวนการที่เกิดขึ้นในห้องพิจารณาคดี โดยจากการศึกษาในโครงการพบข้อสังเกตที่น่าสนใจดังนี้

2.1 ข้อสังเกตทางปฏิบัติของการพิจารณาคดีโดยเปิดเผย

แม้หลักการพิจารณาคดีโดยเปิดเผยจะเป็นสิ่งที่รับรองไว้ทั้งตามหลักสากล และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย แต่พบว่าการเข้าถึงศาลยังคงเป็นเรื่องที่มีเงื่อนไข และนำไปสู่การคัดกรองบุคคลก่อนเข้าสู่กระบวนการพิจารณาคดีไปมากพอสมควร ทั้งการคุ้มครองบุคคลก่อนเข้าสู่เขตอาคารศาล และการคัดกรองบุคคลก่อนการเข้ารับฟังการพิจารณาคดี ซึ่งปัจจัยหลักของการคัดกรองจะอยู่ที่ประเด็นในเรื่องการแต่งกาย โดยเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องมักจะเลือกให้ความสนใจกับบุคคลที่ไม่ได้แต่งกายในลักษณะเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทนายความ หรือนักศึกษา สถิติของรายงานการสังเกตการณ์ โดยนักศึกษามหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง ปี 2555-2556 พบว่าเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยเลือกตรวจบุคคลที่แต่งกายแบบชาวบ้านธรรมดา หรือบุคคลที่แต่งกายไม่เรียบร้อย มากกว่าบุคคลที่แต่งกายเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทนายความ หรือเครื่องแบบอื่นๆ โดยมีการเลือกคุ้มครองบุคคลที่ไม่ใช่เจ้าหน้าที่รัฐมากถึงร้อยละ 26 ของแบบบันทึกข้อมูลที่บันทึกได้¹⁴ นอกจากนี้ เมื่อสามารถเข้าถึงอาคารศาลยุติธรรมได้แล้ว จากการสังเกตการณ์ในศาลจังหวัดเชียงใหม่ โดยคณะนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ยังพบป้ายที่ระบุข้อความ "เขตหวงห้ามเฉพาะ" หน้าห้องพิจารณาคดีบางห้อง ซึ่งแม้จะไม่ใช่ทุกห้องพิจารณาที่จะมีป้ายเช่นนั้น แต่ก็คำนวณได้เป็นจำนวนถึงร้อยละ 40¹⁵ และในการเข้าสู่ห้องพิจารณาโดยปกติได้นั้นก็จะมีระเบียบในการแต่งกายให้เรียบร้อยยิ่งขึ้นหนึ่ง จนทำให้การคัดกรองบุคคลโดยการแต่งกายจะเป็นข้อห้ามประการสำคัญ

14 รายงานการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการพิจารณาคดีในมุมมองสิทธิมนุษยชน ประจำปี 2555-2556 คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง, หน้า 3.

15 รายงานโครงการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการทางศาลในมุมมองสิทธิมนุษยชน (Court Watch) ประจำปี 2555-2556, หน้า 25.

ประเด็นหนึ่ง แม้ว่าการแต่งกายนั้นจะไม่ได้ส่งผลต่อการรวบรวมกระบวนการพิจารณา แต่หากเป็นการกระทบกระเทือนต่อการไม่เคารพสถานที่ราชการเช่นศาลก็ย่อมส่งผลให้บุคคลเข้าไม่ถึงกระบวนการยุติธรรมเช่นกัน

2.2 ข้อสังเกตทางปฏิบัติการพิจารณาคดีอย่างเป็นธรรม

1) บทบาทของผู้พิพากษาและองค์คณะ

ปัญหาสำคัญประการหนึ่งซึ่งพบในการสังเกตการณ์การพิจารณาคดีคือ ผู้พิพากษานั่งพิจารณาคดีไม่ครบองค์คณะตั้งแต่ต้นจนจบ โดยสถิติสูงสุดในรายงานการสังเกตการณ์ปี 2555-2556 พบว่าในการสังเกตการณ์ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในศาลจังหวัดเชียงใหม่มีการนั่งไม่ครบองค์คณะถึงร้อยละ 40¹⁶ ในขณะที่ศาลจังหวัดเชียงราย ซึ่งนักศึกษามหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวงได้สังเกตการณ์ พบว่ามีการนั่งพิจารณาไม่ครบองค์คณะผู้พิพากษาสูงถึงร้อยละ 60¹⁷ โดยมีเพียงพื้นที่ภาคใต้เท่านั้นที่ปรากฏว่าส่วนใหญ่ผู้พิพากษานั่งครบองค์คณะ ทั้งนี้เนื่องจากส่วนใหญ่เป็นคดีเกี่ยวกับความมั่นคงซึ่งมีความละเอียดอ่อน¹⁸ ทั้งนี้ในเรื่ององค์คณะผู้พิพากษาในศาลจังหวัดนั้นมีเงื่อนไขปรากฏในมาตรา 26 ของพระธรรมนูญศาลยุติธรรม ซึ่งบัญญัติว่า "ภายใต้บังคับมาตรา 25 ในการพิจารณาพิพากษาคดีของศาลชั้นต้น นอกจากศาลแขวงและศาลยุติธรรมอื่นซึ่งพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลนั้นกำหนดไว้เป็นอย่างอื่น ต้องมีผู้พิพากษาอย่างน้อยสองคนและต้องไม่เป็นผู้พิพากษาประจำศาลเกินหนึ่งคน จึงเป็นองค์คณะที่มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีแพ่งหรือคดีอาญาทั้งปวง" หากผู้พิพากษานั่งไม่ครบองค์คณะย่อมถือเป็นการพิจารณาที่ไม่ชอบด้วยพระธรรมนูญศาลยุติธรรม¹⁹ แต่การอ่านคำพิพากษานั้น

16 เรื่องเดียวกัน, หน้า 26.

17 รายงานโครงการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการทางศาลในมุมมองสิทธิมนุษยชน (Court Watch) ประจำปี 2555-2556, หน้า 61.

18 เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

19 คำพิพากษาฎีกาที่ 7651/2552 โจทก์ฟ้องขอให้ลงโทษจำเลยตามประมวลกฎหมายอาญา

ถือเป็นกระบวนการหลังจากการพิจารณาคดี ผู้พิพากษาคนเดียวจึงสามารถกระทำ
ได้²⁰ อย่างไรก็ตามมาตรา 26 นี้จะต้องเป็นไปตามเงื่อนไขของมาตรา 25 ด้วยกล่าว
คือ ในศาลชั้นต้นนั้นผู้พิพากษาคนเดียวเป็นองค์คณะมีอำนาจเกี่ยวคดีซึ่งอยู่ใน
อำนาจของศาลนั้น ในกรณีดังต่อไปนี้ได้

(1) ใต้สวนและวินิจฉัยชี้ขาดคำร้องหรือคำขอที่ยื่นต่อศาลในคดีทั้งปวง

(2) ใต้สวนและมีคำสั่งเกี่ยวกับวิธีการเพื่อความปลอดภัย

(3) ใต้สวนมูลฟ้องและมีคำสั่งในคดีอาญา

(4) พิจารณาพิพากษาคดีแพ่ง ซึ่งราคาทรัพย์สินที่พิพาทหรือจำนวนเงิน
ที่ฟ้องไม่เกินสามแสนบาท ราคาทรัพย์สิน ที่พิพาท หรือ จำนวนเงิน ดังกล่าว
อาจขยายได้ โดยการตราเป็นพระราชกฤษฎีกา

(5) พิจารณาพิพากษาคดีอาญา ซึ่งกฎหมายกำหนดอัตราโทษอย่างสูงไว้
ให้จำคุกไม่เกินสามปี หรือปรับไม่เกินหกหมื่นบาท หรือ ทั้งจำทั้งปรับ แต่จะลงโทษ
จำคุก เกินหกเดือน หรือปรับเกินหนึ่งหมื่นบาท หรือทั้งจำทั้งปรับ ซึ่งโทษจำคุก
หรือปรับ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งสองอย่าง เกินอัตราที่กล่าวแล้วไม่ได้

มาตรา 326, 328 ซึ่งตามมาตรา 328 การพิจารณาพิพากษาคดีของศาลชั้นต้นต้องมีผู้
พิพากษาอย่างน้อยสองคนจึงเป็นองค์คณะที่มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดี ตามพระธรรมนูญ
ศาลยุติธรรม มาตรา 26 แม้โจทก์จะขอให้ลงโทษตามประมวลกฎหมายอาญามาตรา 326
ซึ่งผู้พิพากษาคนเดียวมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดี ตามพระธรรมนูญศาลยุติธรรม มาตรา
25 (5) มาด้วย แต่โจทก์ฟ้องว่า จำเลยกระทำผิดเพียงกรรมเดียวต่อศาลชั้นต้นซึ่งเป็นศาล
จังหวัด ศาลชั้นต้นพิพากษายกฟ้องโดยผู้พิพากษาคนเดียวเป็นผู้พิจารณาพิพากษาคดี
จึงเป็นการไม่ชอบด้วยพระธรรมนูญศาลยุติธรรม มาตรา 25 (5) และมาตรา 26

คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 3977/2553 "...ศาลชั้นต้นเป็นศาลจังหวัดต้องมีผู้พิพากษาอย่างน้อย
สองคนจึงเป็นองค์คณะที่มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีได้ตามพระธรรมนูญศาลยุติธรรม
มาตรา 26..."

20 คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 5412/2554 "...การอ่านคำพิพากษาเป็นการดำเนินการหลังคดี
เสร็จการพิจารณา ทั้งผู้พิพากษาได้ลงชื่อในคำพิพากษารอบองค์คณะตามกฎหมายแล้ว การ
อ่านคำพิพากษาย่อมกระทำโดยผู้พิพากษาคนเดียว..."

ผู้พิพากษาประจำศาลไม่มีอำนาจตาม(3)(4)หรือ (5)²¹

นอกจากนั้นหลักเกณฑ์ในเรื่องการพิจารณาคดีโดยครบองค์คณะยังมีการกำหนดเอาไว้ในมาตรา 236 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 อีกด้วย²²

ข้อน่าพิจารณาคือ ในส่วนของโครงการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการทางศาลนั้น มีการเข้าไปสังเกตการณ์ทั้งคดีที่อยู่ในวันนัดพร้อม วันไต่สวนมูลฟ้อง อยู่ระหว่างการพิจารณาในวันสืบพยาน และกระทั่งวันพิพากษาคดี ซึ่งมีได้มีการจำแนกข้อมูลการนั่งพิจารณาแต่ละกรณีว่ามีความครบถ้วนเพียงไร แต่สิ่งที่น่าสนใจคือคดีที่พบในพื้นที่ภาคเหนือส่วนใหญ่เป็นคดีอาชญากรรมที่มีโทษค่อนข้างสูง รองลงมาคือความผิดเกี่ยวกับร่างกาย ซึ่งมีโทษสูงเช่นกัน แต่ก็ยังพบว่ามีการนั่งพิจารณาไม่ครบองค์คณะในหลายคดี ซึ่งย่อมมีผลกระทบต่อหลักการพิจารณาคดีอย่างเป็นธรรม และการพิจารณาคดีอย่างมีประสิทธิภาพ อันอาจกระทบกระเทือนต่อการคุ้มครองสิทธิของคู่ความในคดีด้วย จริงอยู่ที่ปัญหาเรื่องความจำกัดของจำนวนผู้พิพากษาในศาลอาจเป็นเรื่องสำคัญที่ทำให้การนั่งพิจารณาคดีไม่สามารถทำได้ครบองค์คณะเสมอไปในทางปฏิบัติ แต่การพิจารณาพิพากษาคดีโดยองค์คณะผู้พิพากษาที่ครบองค์คณะย่อมเป็นการช่วยลดความเสี่ยงต่อความผิดพลาดและเป็นหลักประกันในเรื่องความเป็นกลางของความเห็นผู้พิพากษาในองค์คณะ²³ นอกจากนี้ยังเป็นการตระหนักถึงการคุ้มครองสิทธิคู่ความในคดีที่จะได้รับการพิจารณาคดีอย่างเป็นธรรมและมีประสิทธิภาพด้วย

21 มาตรา 26 พระธรรมนูญศาลยุติธรรม

22 วรรมชัย บุญบำรุง, ธนกฤต วรธนัชชากุล และสิริพันธ์ พลรบ, หลักและทฤษฎีกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง เล่ม 1, หน้า 210-211.

23 เรื่องเดียวกัน.

2) การนั่งพิจารณาคดีตรงเวลา

โดยปกติกำหนดเวลาในการนั่งพิจารณาคดีของศาลจะระบุเวลาในภาคเช้า เริ่มต้นที่ 09.00 น. และภาคบ่ายเริ่มต้นที่เวลา 13.30 น.ปรากฏว่าในทางปฏิบัติ ศาลจะเริ่มพิจารณาคดีช่วงเช้าเวลาประมาณ 10.00 น. และประมาณ 14.00 น. ในภาคบ่าย โดยการสังเกตการณ์ในศาลจังหวัดเชียงใหม่ พบว่ามีอัตราการนั่งพิจารณาคดีไม่ตรงเวลาสูงถึงร้อยละ 85.9 โดยศาลให้เหตุผลว่า ศาลจะเริ่มพิจารณาคดีเมื่อนายความฝ่ายโจทก์และจำเลยมาพร้อมกันแล้ว²⁴ ในขณะที่การสังเกตการณ์ในศาลจังหวัดเชียงใหม่พบการนั่งพิจารณาคดีไม่ตรงเวลาถึงร้อยละ 59²⁵ ถึงแม้ว่าการนั่งพิจารณาตรงเวลาอาจไม่ใช่เรื่องที่ขัดกับหลักกฎหมายอะไร แต่ในการคุ้มครองสิทธิของคู่ความ โดยคำนึงถึงการเยียวยาความเสียหายอย่างรวดเร็ว ย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างแน่นอนและในการพิจารณาคดีในแต่ละช่วงเวลานั้น ในหนึ่งห้องพิจารณาคดีอาจมีคดีไม่น้อยกว่า 3 คดีที่จะต้องดำเนินกระบวนการพิจารณาในห้องดังกล่าว การเริ่มกระบวนการพิจารณาล่าช้าย่อมอาจหมายถึงการพิจารณาคดีแต่ละคดีที่อาจล่าช้าออกไปอีกด้วย แม้ในความเป็นจริงปัญหาดังกล่าวจะไม่มีนัยสำคัญต่อคดีก็ตาม แต่ความร้อใจของคู่ความในคดี ประกอบกับภาระหน้าที่ของนายความที่ต้องมารอกระบวนการพิจารณาของลูกความตนย่อมต้องเสียไปกับเวลาดังกล่าว ในการสังเกตการณ์ของผู้เขียนเอง พบว่าการพิจารณาคดีที่เริ่มต้นล่าช้าส่งผลต่อการให้ประกันตัวจำเลยในคดีด้วย โดยผู้ต้องหาคนหนึ่งซึ่งผู้เขียนติดตามคดีตั้งแต่มีการส่งตัวจำเลยมายังศาล จนกระทั่งมีการควบคุมตัวไว้ที่ห้องขังใต้ศาลในเวลาเช้า ประมาณเก้านาฬิกา พบว่ากว่าศาลจะสามารถมีคำสั่งปล่อยตัวโดยไม่เรียกประกันต้องใช้เวลาถึงก่อนวัน คือประมาณบ่ายสามโมง โดยตลอดระยะเวลาที่รอก่อนจำเลยจะเข้าพบผู้พิพากษานั้นจะต้องอยู่ในห้องควบคุมตัวตลอดเวลา สภาพดังกล่าวย่อมไม่ดีนักหากคำนึงถึงสวัสดิภาพของตัว

24 รายงานโครงการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการทางศาลในมุมมองสิทธิมนุษยชน (Court Watch) ประจำปี 2555-2556, หน้า 39.

25 เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

จำเลยเองว่าในช่วงเวลานั้นเขายังเป็นผู้บริสุทธิ์ โดยเหตุที่ยังไม่มีการสืบพยานจนเป็นที่แน่ชัดและมีคำพิพากษาโดยศาล การพิจารณาคดีที่รวดเร็วตามกำหนดการ จึงเป็นเรื่องที่ค่อนข้างมีผลต่อสวัสดิภาพและความรู้สึกของคู่ความเป็นอย่างมาก

3) การใช้คำพูดเพื่อให้จำเลยรับสารภาพ และการสั่งสอนบาปบุญ คุณโทษ

แม้การพิจารณาคดีโดยศาลยุติธรรมของไทยนั้นไม่มีระบบการต่อรอง คำรับสารภาพ (Plea bargain) แต่ตามมาตรา 78 แห่งประมวลกฎหมายอาญาก็บัญญัติเหตุบรรเทาโทษเอาไว้ ซึ่งศาลสามารถใช้ดุลพินิจในการลดโทษแก่จำเลย กรณีที่จำเลยสำนึกผิดและมีการรับสารภาพได้²⁶ อย่างไรก็ตาม การยอมรับสารภาพ จะต้องเกิดจากตัวจำเลยสำนึกผิดเองเป็นสำคัญ หรือไม่เช่นนั้น ศาลก็จะต้องใช้ ถ้อยคำที่ไม่เป็นการชักชวนให้จำเลยรับสารภาพ ในการสังเกตการณ์ฯ พบว่ามีการ ใช้คำพูดในบางลักษณะให้ชวนคิดว่ากรณีเช่นนี้เป็นการชักจูงให้จำเลยรับสารภาพ หรือไม่ เช่น "คดีนี้เป็นคดียาเสพติดสองแสนกว่าเม็ด จำเลยแน่ใจว่าจะสู้หรือ" หรือ "หากรับสารภาพ ศาลจะลดโทษให้ พยานหลักฐานของโจทก์แน่นหนามาก" หรือ "จำเลยหมดหนทางจะแก้ตัวแล้วนะ" หรือ "หากรับสารภาพ ศาลจะให้รอลงอาญานะ เนื่องจากเป็นการกระทำความผิดครั้งแรก"²⁷ ในการสังเกตการณ์ของ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่พบว่าศาลมีการใช้ถ้อยคำ เช่น "...หากสู้คดีแล้วไม่ชนะ ศาล

26 ประมวลกฎหมายอาญา มาตรา 78 "เมื่อปรากฏว่ามีเหตุบรรเทาโทษ ไม่ว่าจะได้มีการเพิ่ม หรือการลดโทษ ตามบทบัญญัติแห่งประมวลกฎหมายนี้ หรือกฎหมายอื่นแล้วหรือไม่ ถ้าศาล เห็นสมควรจะลดโทษไม่เกินครึ่งหนึ่งของโทษที่จะลงแก่ผู้กระทำความผิดนั้นก็ให้ เหตุบรรเทาโทษนั้น ได้แก่ผู้กระทำความผิดเป็นผู้ใดเขาเอาปัญญาตกอยู่ในความทุกข์ อย่างสาหัส มีคุณความดีมาแต่ก่อน รู้สึกความผิดและพยายามบรรเทาผลร้ายแห่งความผิด นั้น ลุแก่โทษต่อเจ้าพนักงาน หรือให้ความรู้แก่ศาลอันเป็นประโยชน์แก่การพิจารณา หรือเหตุอื่นที่ศาลเห็นว่า มีลักษณะทำนองเดียวกัน

27 รายงานการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการพิจารณาคดีในมุมมองสิทธิมนุษยชน ประจำปี 2555-2556 คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง, หน้า 11.

จะไม่รอลงอาญา และจะลงโทษสถานหนัก"²⁸ ถ้อยคำดังกล่าวย่อมมีผลในทางจิตวิทยาต่อจำเลยในระดับหนึ่ง กล่าวคือ เพียงพอทำให้จำเลยรู้สึกอยากรับสารภาพได้ โดยพบว่า การสังเกตการณ์ในศาลจังหวัดเชียงรายนั้น จำเลยยอมรับสารภาพสูงถึงร้อยละ 45 จากสถิติการถามจำเลยว่าจะรับสารภาพหรือไม่ร้อยละ 58 และมีการอธิบายผลดีของการรับสารภาพประมาณร้อยละ 25 ในขณะที่การอธิบายผลเสียของการไม่รับสารภาพมีเพียงร้อยละ 11 ก็ตาม²⁹ การสอบถามคำรับสารภาพที่มีประโยชน์อื่นๆ ต่อเนื่องในเชิงการอธิบายผลดี หรือการใช้ข้อความลักษณะบั่นทอนกำลังใจจำเลย ย่อมเป็นเครื่องมือในการขัดขวางการต่อสู้คดีอย่างเป็นทางการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคดีที่ผู้เขียนเองได้มีส่วนให้ความช่วยเหลือคดีหนึ่ง จำเลยต้องหาในคดีเกี่ยวกับความผิดจรรยาบรรณ และสำนวนการสอบสวนของเจ้าหน้าที่ตำรวจค่อนข้างโน้มเอียงไปในทางว่าจำเลยผิด ก็ทำให้ศาลเชื่อว่าจำเลยน่าจะผิดจริง จึงมีการถามคำรับสารภาพพร้อมกล่าวว่าหากสารภาพโทษจะลด ในทางตรงข้ามหากไม่รับสารภาพก็จะได้รับโทษสูงตามที่กฎหมายกำหนด ยิ่งไปกว่านั้น ก่อนเริ่มการพิจารณาคดีดังกล่าว อัยการได้สอบถามจำเลยก่อนด้วยว่าคดีนี้จำเลยจะรับสารภาพหรือไม่ แม้จะไม่มีคำอธิบายมากไปกว่านี้ แต่การที่จำเลยได้รับคำถามว่าจะรับสารภาพหรือไม่ การพบกับคำถามลักษณะดังกล่าวจากบุคคลหลายคนในศาล เพียงพอที่จะทำให้จำเลยคิดว่าจะสู้ต่อไปหรือไม่ โดยในคดีนี้จำเลยไม่ประสงค์จะสู้คดีต่อเนื่องจากมองว่าหากสู้คดีต่อและต้องจ้างทนายความก็จะต้องเสียเงินว่าจ้างถึงราวหนึ่งหมื่นห้าพันบาท ซึ่งจำเลยเป็นนักศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ มีฐานะทางบ้านไม่ค่อยดี ไม่สามารถหาเงินมาจ้างทนายความได้ ประกอบกับการพบกับทนายขอแรงที่ศาลจัดตั้งขึ้นก็ทำให้กำลังใจในการต่อสู้คดีของจำเลยหมดไป เมื่อจำเลยซึ้งน้ำหนักรู้สึกคุณค่าได้ดังนั้น จำเลยจึงรับสารภาพ ประกอบกับเป็นการกระทำ

28 รายงานโครงการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการทางศาลในมุมมองสิทธิมนุษยชน (Court Watch) ประจำปี 2555-2556, หน้า 39.

29 รายงานการรับรู้และสังเกตการณ์กระบวนการพิจารณาคดีในมุมมองสิทธิมนุษยชน ประจำปี 2556-2557 คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง, หน้า 7.

ความผิดครั้งแรก ศาลจึงลดโทษเหลือเพียงจำคุก 2 ปี และให้รอลงอาญา 1 ปี พร้อมรายงานตัวที่สำนักงานคุมประพฤติ การต่อสู้คดีเพื่อการเข้าถึงความยุติธรรม นั้นจึงมีต้นทุน การไม่มีทุนที่เพียงพอย่อมนำมาซึ่งทางออกโดยการรับสารภาพ ที่จะยุติธรรมมากกว่า

นอกจากการสอบถามคำรับสารภาพแล้ว ผลจากการสังเกตการณ์ ยังพบว่าศาลมีการสั่งสอนในเรื่องบาปบุญคุณโทษแก่จำเลยด้วย โดยศาลกล่าวว่า ในคดีแพ่งคดีหนึ่งว่า "โจทก์และจำเลยควรคำนึงถึงบิดาของตนทั้งสองที่เสียไป ว่าท่านจะได้ไม่ต้องห่วงอะไร ให้คำนึงถึงบาปบุญคุณโทษ วันหนึ่งจำเลยทั้งสองจะต้องตายจากไปเช่นกัน มรดกนั้นก็ยังสามารถเอาติดตัวไปได้" อีกคดีหนึ่งศาลกล่าวว่า "ทั้งสองฝ่ายต่างก็เป็นทายาทของเจ้ามรดก เจ้ามรดกก็เป็นบิดาของทั้งสอง ขอให้ลดทิฐิระหว่างกัน ถือเสียว่าเป็นการทำบุญให้แก่คนตาย บิดาของท่านทั้งสอง จะได้ตายตาหลับ อีกไม่นานทั้งศาลและท่านทั้งสองต่างต้องตาย ขอให้นึกถึงบาปบุญเป็นสำคัญ"³⁰ ในขณะที่บางครั้งศาลพูดสั่งสอนจำเลยเกี่ยวกับการกระทำความผิดว่าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ไม่ควรทำให้คนอื่นเอาเป็นแบบอย่าง หรือ คำพูดในลักษณะที่ศาลสั่งสอนพยายามให้รู้ว่าการเบิกความเท็จเพื่อช่วยจำเลยนั้น อาจไม่ยุติธรรมกับตัวพยานเอง เพราะพยานก็ถูกดำเนินคดีข้อหาเสพยาเสพติด (ที่ได้ซื้อจากจำเลย) เช่นกัน³¹ อัตราการสั่งสอนบาปบุญคุณโทษของศาลโดยการสังเกตการณ์ของมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มีสูงถึงร้อยละ 44.35³² ทั้งนี้ แม้จะไม่มีกฎหมายใดๆ ห้ามศาลพูดข้อความดังกล่าวก็ตาม แต่การพูดจาสั่งสอนบาปบุญคุณโทษดังกล่าว เป็นเสมือนการแสดงบทบาทของศาลในฐานะคล้ายผู้ควบคุมศีลธรรมจรรยาของสังคม ซึ่งประกอบด้วยอารมณ์และทัศนคติทางลบต่อคู่ความ หรือจำเลย

30 รายงานการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการพิจารณาคดีในมุมมองสิทธิมนุษยชน ประจำปี 2556-2557 คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง, หน้า 7.

31 เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

32 รายงานโครงการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการทางศาลในมุมมองสิทธิมนุษยชน (Court Watch) ประจำปี 2555-2556, หน้า 76.

อันเป็นเรื่องที่เกินกว่าความจำเป็น เพราะไม่ช่วยให้การพิจารณาคดีมีประสิทธิภาพมากขึ้น ตรงกันข้ามกลับเป็นการแสดงบทบาทของศาลที่นอกเหนือหน้าที่ในการอำนวยความสะดวกยุติธรรมปกติ อย่างไรก็ตาม ในบริบทของสังคมไทยเองซึ่งค่อนข้างเชื่อในเรื่องบาปบุญ คุณโทษ และเคารพต่อผู้ที่มีสถานะสูงกว่า ย่อมยอมรับการแสดงบทบาทดังกล่าวของผู้พิพากษาได้เป็นอย่างดี และไม่ขัดต่อความรู้สึกของคู่ความแต่อย่างใด จนอาจทำให้บทบาทนี้ของศาลเป็นเรื่องธรรมดาในทางปฏิบัติไป

4) การจัดหาล่ามผู้ทำหน้าที่แปลภาษาให้คู่ความ

ประเด็น สำคัญที่พบในโครงการสังเกตการณ์ฯ พบว่าในพื้นที่ภาคเหนือ นั้นคดีส่วนมากมักเป็นคดีอาชญากรรม และคดีความผิดต่อร่างกาย โดยจำนวนหนึ่งในคดีดังกล่าวมีคู่ความที่เป็นชาติพันธุ์ โดยเป็นบุคคลชนพื้นเมือง ในพื้นที่ภาคใต้ก็จะพบการใช้ภาษามลายู จากการสังเกตการณ์โดยมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง พบว่าในศาลจังหวัดเชียงรายคดีหนึ่ง ศาลได้ให้แม่บ้านที่ทำงานในศาลมาเป็นล่ามในห้องพิจารณาคดี ซึ่งล่ามคนดังกล่าวไม่เข้าใจกระบวนการต่างๆ ในศาล ทำให้พูดกับศาลและจำเลยไม่รู้เรื่องและเสียเวลาในการพิจารณาคดี³³ ทั้งนี้ สิทธิของคู่ความในการที่จะได้รับการจัดให้มีล่ามผู้ทำหน้าที่แปลภาษานั้น ได้รับการรับรองภายใต้หลักเกณฑ์สากลตามกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ค.ศ. 1966 ข้อ 14 ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย รวมตลอดจนถึงตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 46³⁴ และประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 13³⁵ ซึ่งจากทางปฏิบัติที่เกิดขึ้นนั้น ปัญหาได้

33 รายงานการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการพิจารณาคดีในมุมมองสิทธิมนุษยชน ประจำปี 2555-2556 คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง, หน้า 14.

34 ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง มาตรา 46 วรรค 4 "ถ้าคู่ความฝ่ายใดหรือบุคคลใดที่มาศาล ไม่เข้าใจภาษาไทยหรือเป็นใบ้หรือหูหนวก และอ่านเขียนหนังสือไม่ได้ ให้คู่ความฝ่ายที่เกี่ยวข้องจัดหาล่าม"

35 ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา มาตรา 13 วรรค 2 "ในกรณีที่ผู้เสียหาย ผู้ต้องหา จำเลย หรือพยานไม่สามารถพูดหรือเข้าใจภาษาไทย หรือสามารถพูดหรือเข้าใจเฉพาะภาษาไทยท้องถิ่นหรือภาษาถิ่น และไม่มีล่าม ให้พนักงานสอบสวนพนักงานอัยการหรือศาล

ที่การไม่จัดให้มีล่ามผู้แปลภาษา แต่กลับเป็นเรื่องมาตรฐานของล่าม แม้ว่าจะมีการจัดทำประมวลจริยธรรมล่ามในศาลยุติธรรม โดยสำนักงานศาลยุติธรรม และได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการตุลาการศาลยุติธรรม ตั้งแต่วันที่ 18 เมษายน 2554 เพื่อสร้างมาตรฐานทางจริยธรรมของล่ามแล้วก็ตาม³⁶ แต่ปัญหายังคงเป็นเรื่องการจัดล่ามที่เหมาะสมและเพียงพอ ทั้งนี้ ในการสังเกตการณ์เท่าที่ผ่านมาทั้งหมด ยังไม่พบการรายงานกรณีและผู้ทพพลภาพจะต้องเดินทางมาเบิกความต่อศาล จึงยังไม่พบปัญหาเรื่องการจัดล่ามสำหรับผู้ทพพลภาพ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าพิจารณาต่อว่าหากกรณีการจัดล่ามสำหรับผู้พิการที่มีน้อยครั้งอยู่แล้วนั้น ศาลจะสามารถจัดล่ามผู้แปลภาษาที่มีความสามารถอย่างเหมาะสมได้อย่างไร

2.3 ข้อสังเกตในเรื่องการเข้าถึงความยุติธรรมกับการทำให้บุคคลตกอยู่ในสถานะ "ชายขอบ"^{37*}

"...Justice is lost, Justice is rapped, Justice is gone

Pulling your strings, justice is done

Seeking no truth, winning is all

Find it so grim, so true, so real..."

"...And Justice for All" Lyrics

Metallica

จัดล่ามให้โดยมิชักช้า"

36 "จริยธรรมล่ามในศาลยุติธรรม", *มติชนออนไลน์*, วันที่ 21 เมษายน 2554, http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1303371021&gpid=no&catid=02 สืบค้นเมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2558.

37 * "บุคคลในสถานะชายขอบ" ในบทความฉบับนี้มีความหมายโดยทั่วไป คือ บุคคลที่เผชิญกับกระบวนการที่ทำให้อำนาจของตนเองลดลง ไม่สามารถเข้าถึงการคุ้มครองสิทธิตามกฎหมายได้ อันเป็นการลดความสำคัญในฐานะผู้ทรงสิทธิตามกฎหมายด้วย ความหมายนี้อ้างอิงจาก merriam-webster dictionary สืบค้นทาง <http://www.merriam-webster.com/dictionary/marginalize> เมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม 2559

การศึกษาในโครงการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการทางศาลในมุมมองสิทธิมนุษยชนนั้น มิได้ต้องการที่จะตีแผ่เรื่องราวด้านลบของศาลในกระบวนการพิจารณาคดีแต่อย่างใด แต่สิ่งที่ค้นพบนั้นทำให้ได้ข้อสังเกตที่น่าสนใจในเรื่องความเป็นจริงเกี่ยวกับการสร้างความเป็นชายขอบของบุคคล ที่อาจเป็นอุปสรรคกีดขวางการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม ดังนี้

1) การสร้างความเป็นชายขอบโดยเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัย

จากสถิติของรายงานการสังเกตการณ์ โดยภาพรวมพบว่าเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยเลือกตรวจบุคคลที่แต่งกายแบบชาวบ้านธรรมดา หรือบุคคลที่แต่งกายไม่เรียบร้อย มากกว่าบุคคลที่แต่งกายเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทนายความ หรือเครื่องแบบอื่นๆ ข้อสังเกตเพิ่มเติมของนักศึกษา พบว่าปกติที่หน้าอาคารศาลยุติธรรมจะมีการแลกบัตรก่อนเข้าสู่ภายในตัวอาคาร โดยประชาชนทั่วไปต้องแลกบัตร ยกเว้นเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทนายความ ไม่ต้องแลกบัตร นอกจากนั้นกรณีประชาชนที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ เจ้าหน้าที่จะตรวจกระเป๋า บัตรประชาชน และจะถามว่า มาทำไม มาจากที่ไหน แม้ว่ากระบวนการดังกล่าวอาจดูเหมือนกับเป็นทางปฏิบัติที่เกิดขึ้นเป็นประจำ และไม่มีใครตั้งคำถามกับการปฏิบัติดังกล่าว แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า การเลือกปฏิบัติ³⁸ ดังกล่าวย่อมส่งผลต่อการอำนวยความสะดวกในการเข้าสู่อาคารศาลยุติธรรมบ้าง ไม่มากก็น้อย

2) ความเป็นชายขอบในห้องพิจารณาคดี

การกวดขันเรื่องวินัยการแต่งกายเป็นประเด็นเล็กน้อย แต่ส่งผลต่อมุมมองในการลดคุณค่าของบุคคลไปบ้าง เช่น การห้ามสวมรองเท้าแตะเข้าห้อง

38 * "เลือกปฏิบัติ" ในกรณีนี้เป็นความหมายตรงตามนิยามศัพท์ของสหประชาชาติ หมายถึง การให้ความคุ้มครองบุคคลในลักษณะที่แตกต่างกันโดยเหตุของความพึงพอใจ หรือไม่พึงพอใจ เพราะเหตุความแตกต่างทางเชื้อชาติ เพศ ภาษา และศาสนา ตามข้อ 1 (3) กฎบัตรสหประชาชาติ ค.ศ. 1945 และรวมเหตุแห่งสีผิว ความคิดเห็นทางการเมือง พื้นฐานทางสังคม สถานะและถิ่นกำเนิด ตามข้อ 2 ของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ค.ศ. 1948

พิจารณาคดี เนื่องจากมีทัศนะว่าเป็นการไม่ให้เกียรติสถานทีราชการ ทำให้ชาวบ้าน
ทั่วไปที่สวมรองเท้าแตะไปศาลจะต้องถอดรองเท้าแตะที่หน้าห้องพิจารณาคดี แล้ว
เดินเท้าเปล่าเข้าสู่ห้องพิจารณาคดี ซึ่งย่อมต้องมีผลต่อการรับรู้ของบุคคลอื่นๆ
ที่อยู่ในห้องพิจารณา ดังนั้น ในการเข้าสู่ห้องพิจารณาจึงมีการคัดกรองบุคคลโดย
เหตุของเครื่องแต่งกาย แม้ว่าในบางครั้งเครื่องแต่งกายที่น่าจะเป็นที่ต้องห้ามควร
จะหมายถึงเฉพาะการแต่งกายที่รบกวนการพิจารณาคดี เช่น การแต่งตัวโป๊เกินไป
เหม็นเกินไป หรือดูน่ากลัวเกินไป แต่ทั้งนี้จะต้องคำนึงถึงมาตรฐานการแต่งกาย
เรียบง่ายที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยด้วย มิเช่นนั้น ก็จะทำให้ห้องพิจารณา
และตัวผู้พิพากษาเอง "ศักดิ์สิทธิ์" จนเกินไป³⁹

นอกเหนือจากความเป็นชายขอบจากเครื่องแต่งกายแล้ว ความเป็น
ชาติพันธุ์ยังเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้บุคคลต้องตกอยู่ในสภาวะชายขอบในห้อง
พิจารณาคดีด้วย กล่าวคือ ในการพิจารณาคดีในศาลนั้น โดยปกติจะมีการจัดล่าม
สำหรับแปลภาษาอื่นๆ ที่มีใช้ภาษาไทย ในกรณีที่คุณไม่สามารถใช้ภาษาไทยได้
หรือใช้ไม่ได้ จากการสังเกตการณ์พบว่าการจัดล่ามในกรณีที่คู่ความ โดยเฉพาะ
จำเลยซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์นั้น มักประสบปัญหาเรื่องการใช้ล่าม โดยล่ามที่ใช้ใน
การพิจารณาคดีนั้นจะเป็นคนที่รู้จักกับจำเลยเอง ซึ่งอาจต้องจัดเตรียมมาเอง
บางครั้งเป็นพนักงานทำความสะอาดอาคารศาล พยาน ทนายความ และรวมตลอด
ถึงนักโทษที่สามารถสื่อสารภาษานั้นๆ ได้ ซึ่งย่อมต้องเป็นประเด็นที่ก่อให้เกิดปัญหา
ต่อมาตรฐานของการพิจารณาคดีเป็นอย่างยิ่ง เพราะล่ามแปลภาษามาตรฐานสากล
ที่ขึ้นทะเบียนต่อศาลนั้นย่อมมีการคัดกรองมาเป็นอย่างดี ในขณะที่ล่ามซึ่งจัดหา
เฉพาะหน้านั้นย่อมเป็นไปได้ยากที่จะมีการควบคุมมาตรฐาน ทั้งนี้โดยเหตุที่การ
จัดล่ามให้ครอบคลุมทุกภาษาเป็นเรื่องยากที่ศาลจะจัดเตรียมไว้ได้ อย่างไรก็ตาม
ข้อน่าสังเกตคือแต่ละภูมิภาคจะมีความแตกต่างทางด้านภาษา เช่น ในการ
สังเกตการณ์ของมหาวิทยาลัยทักษิณนั้น พบว่ามีหลายคดีที่ต้องใช้ล่ามภาษามลายู

39 นิธิ เอียวศรีวงศ์, **พิพากษศาล**, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2555, หน้า 31.

ในขณะที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวงซึ่งอยู่ในจังหวัด เชียงราย มีกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น หากพิจารณาถึงประชาชน ในพื้นที่ ศาสนาพุทธธรรมน่าจะจัดลำดับความสำคัญของภาษาที่จำเป็นต้องมีการจัด เตรียมล่ามเอาไว้ได้ ในขณะเดียวกัน มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่ ภาคอีสานอาจไม่พบปัญหาเรื่องการใช้ภาษาชาติพันธุ์เฉพาะหรือภาษาต่างชาติ แต่ ภาษาถิ่นอีสานเองก็ไม่ใช่วิชาที่ผู้พิพากษาจะเข้าใจอย่างแท้จริงในทุกกรณี ดังนั้น การจัดเตรียมผู้เชี่ยวชาญทางด้านภาษาถิ่นอาจเป็นประเด็นหนึ่งที่ต้องมีการ ตระหนักถึง มิเช่นนั้น ปัญหาที่ย่อมต้องเกิดขึ้นคือ มาตรฐานในการทำความเข้าใจ กับคู่ความในคดีที่ใช้ภาษาอื่นที่ไม่ใช่ภาษาไทย และไม่ใช่วิชาสาขากฎที่จะต้องเสี่ยง ภัยจากการใช้บริการล่ามที่สามารถควบคุมความถูกต้องในการแปลได้

"...ถ้ากระบวนการยุติธรรมเรามีประสิทธิภาพ คนทำผิดต้องถูกลงโทษ แต่ของเราคนทำผิดลอยนวล...ลงโทษปลาชิว ปลาสร้อย..."⁴⁰

ศาสตราจารย์ ดร. คณิต ฦ นคร

3. ข้อเสนอแนะต่อแนวทางในการพัฒนาการศึกษากระบวนการทางศาล

ในปัจจุบันการดำเนินโครงการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการ ทางศาลในมุมมองสิทธิมนุษยชน ไม่ได้มีการดำเนินการต่อ เนื่องมาจากอุปสรรค บางประการ แต่การศึกษาผลที่เกิดขึ้นจากโครงการนี้ย่อมนำไปสู่ทางแก้ไข หรือการ ต่อ ยอดแนวคิดในการศึกษาลักษณะ "ตุลาการศึกษาศึกษา" ต่อไปในอนาคตได้ ทั้งนี้ บทเรียนที่ได้จากการดำเนินโครงการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการทางศาล ในมุมมองสิทธิมนุษยชนตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา มีอุปสรรคดังนี้

40 คณิต ฦ นคร, ปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมทางอาญา, กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2552, หน้า 13.

1) จุดอ่อนจากการนำเสนอข้อมูลเชิงสถิติ สืบเนื่องจากการเก็บข้อมูลในโครงการที่ใช้แบบบันทึกข้อมูล และมีการประมวลผลทางสถิติ ทำให้ได้สถิติเป็นตัวเลขที่น่าสนใจ แต่ปัญหาคือการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณนั้นก็มีความคลาดเคลื่อนบ้าง อันเนื่องมาจากทั้งการออกแบบการบันทึกข้อมูลเองที่ยังสร้างความคลุมเครือแก่ผู้บันทึกข้อมูล เช่น โดยปกติการบันทึกข้อมูลในเชิงคำถามนำในการให้ตอบใช่ หรือไม่ ในช่วงปีต้นๆ มีแบบบันทึกข้อมูลจำนวนหนึ่งที่ผู้บันทึกไม่กรอกข้อมูลมา ทำให้ต้องออกแบบใหม่เพื่อให้ผู้บันทึกสามารถกรอกข้อมูลได้ครบถ้วนยิ่งขึ้น โดยการกำหนดช่อง "ไม่ปรากฏ" ในแบบสอบถามด้วย ปรากฏว่าผู้บันทึกข้อมูลที่ไม่ว่างใจ หรือจำข้อมูลไม่ได้ เลือกตอบในช่องไม่ปรากฏในปริมาณค่อนข้างมาก ทำให้การนำเสนอข้อมูลที่ตรงตามความเป็นจริงเป็นไปได้ยาก และจากผู้บันทึกข้อมูลที่ไม่สามารถถือแบบบันทึกข้อมูลพร้อมไปกับเวลาที่สังเกตการณ์ขณะอยู่ในห้องพิจารณา ซึ่งต้องห้ามบันทึกข้อมูล ทำให้ข้อมูลความจำในการสังเกตการณ์ขาดตกบกพร่องไปบ้าง ส่งผลต่อความสมบูรณ์ในการบันทึกข้อมูลในเชิงสถิติในระดับหนึ่ง

2) ปัญหาเรื่องการเก็บข้อมูลโดยไม่มีการขออนุญาต ตามหลักจรรยาบรรณการวิจัยโดยเก็บข้อมูลการสังเกตการณ์พฤติกรรมของบุคคลนั้น ผู้ถูกสังเกตการณ์จะต้องรับทราบและยินยอมในการสังเกตการณ์ดังกล่าว⁴¹ ประเด็นในเรื่องการส่งหนังสือขออนุญาตเข้าสังเกตการณ์ในศาลจึงเป็นประเด็นหนึ่งที่มีการถกเถียงกันอยู่เป็นประจำ ในส่วนของโครงการเรียนรู้และสังเกตการณ์ฯ นี้ ไม่ได้ดำเนินการในลักษณะของงานวิจัย แต่เป็นการศึกษาสถานการณ์กระบวนการพิจารณาคดีโดยการใช้แนวทางของแบบบันทึกข้อมูลในการกำหนดประเด็นที่จะต้องศึกษา และมีได้เป็นการดำเนินโครงการในลักษณะการตรวจตราการปฏิบัติงานของศาล (Monitoring) ซึ่งโดยปกติจะมีขั้นตอนการแจ้งให้ศาลได้รับทราบขั้นตอนการดำเนิน

41 สมชาย ปรีชาศิลป์กุล, การวิจัยกฎหมายทางเลือก: แนวคิดและพรมแดนความรู้, กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2558, หน้า 48.

การ และการเข้าสังเกตการณ์⁴² อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติมีการส่งหนังสือต่อศาลยุติธรรมก่อนการเข้าสังเกตการณ์ด้วย แต่สิ่งที่เกิดขึ้นคือ ในกรณีของมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ได้มีการส่งหนังสือขออนุญาตไปยังศาลจังหวัดอุบลราชธานีก่อน แต่กลับพบว่าเจ้าหน้าที่ได้ทำการจัดนักศึกษาให้เข้าไปในห้องพิจารณาที่ได้เตรียมไว้ โดยก่อนเข้าห้องพิจารณาจะมีการประชาสัมพันธ์ให้ความรู้ก่อนเข้าห้องพิจารณา ซึ่งเป็นเรื่องที่ดี แต่อาจไม่พบความจริงที่ปรากฏในชีวิตของบุคคลทั่วไปเลย เนื่องจากห้องพิจารณาที่ถูกคัดเลือกแล้วนั้นย่อมทราบถึงการที่มีผู้เข้าสังเกตการณ์จับตาดูการพิจารณาคดีอยู่ การปฏิบัติย่อมต้องรอบคอบขึ้นไปด้วยตามลำดับ ในทางตรงข้าม การเข้าสังเกตการณ์ที่ไม่ได้มีการขออนุญาตก่อนจะทำให้ผู้พิพากษาเจ้าของคดีไม่รู้สึกรถึงการถูกจับตามอง สภาพการพิจารณาคดีย่อมเป็นไปตามที่ปรากฏโดยปกติ เพราะผู้ถูกสังเกตการณ์จะทำตามความเคยชิน และผู้สังเกตการณ์ย่อมศึกษาพฤติกรรมการแสดงออกที่ไม่ปรากฏเป็นคำพูดได้⁴³ ทำให้ผู้สังเกตการณ์สามารถศึกษาความเป็นจริงที่เกิดขึ้นได้ โดยมีใจการเตรียม หรือความระมัดระวังตัวกว่ากรณีปกติที่ควรจะเป็น แม้ว่าข้อดีของการสังเกตการณ์จะตกอยู่ที่เรื่องความน่าเชื่อถือของข้อมูลอันอาจมาจากอคติของผู้สังเกตการณ์ ความคลาดเคลื่อนของเหตุการณ์ และแม้กระทั่งความจำกัดในเรื่องการบันทึกรายละเอียดของข้อมูลก็ตาม⁴⁴ แต่กระนั้นก็ถือการเลือกวิธีการสังเกตการณ์เพื่อใช้ในการดำเนินโครงการนี้ก็มีความจำเป็น และเหมาะสมที่สุด ทั้งนี้โดยคำนึงถึงการปฏิบัติงานในโครงการ ที่ต้องการให้ผู้เรียนได้สัมผัสประสบการณ์ในกระบวนการยุติธรรมด้วยตนเอง

42 Tor Bøhler, Trond Dolva, Donna Gomien and Marit Mæhlum, " Trial Observation", NORDEM manual on human rights monitoring, Oslo: Norwegian Centre for Human Rights, 2008, p. 5.

43 สุภางค์ จันทวานิช, *วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ*, พิมพ์ครั้งที่ 16, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551, หน้า 60.

44 เรื่องเดียวกัน, หน้า 61-62.

3) ปัญหาเรื่องการยอมรับผลการศึกษาของโครงการ ตลอดระยะเวลาที่มีการศึกษาในโครงการฯ และมีการนำเสนอต่อเวทีสาธารณะ รวมตลอดถึงการจัดพิมพ์ผลการศึกษาในโครงการ มักจะได้รับการตอบสนองในทางลบจากสถาบันตุลาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาประการสำคัญที่เกิดขึ้นแก่ภาคร่วมดำเนินการศึกษาในโครงการฯ คือ การที่มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งที่เป็นภาคีได้มีการนำเสนอผลการศึกษาในโครงการแก่ศาลจังหวัดซึ่งอยู่ในพื้นที่ ศาลดังกล่าวเกิดความไม่พอใจจนถึงขั้นมีคำสั่งห้ามนักศึกษาจากสถาบันดังกล่าว เข้าไปในศาล แม้กระทั่งการศึกษาดูงาน ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างศาลและสถาบันการศึกษาต้องเป็นอันถูกทำลายไป จนไม่สามารถดำเนินโครงการในปีต่อมาได้ ทั้งนี้ เนื่องด้วยมุมมองของผู้พิพากษาที่ได้รับรู้ว่ามีโครงการลักษณะนี้ มักเข้าใจว่าเป็นการจับผิดการทำงานของศาล ซึ่งอาจก่อให้เกิดความเสื่อมเสียชื่อเสียง หรือเกียรติภูมิของสถาบันตุลาการที่เห็นได้ชัดเจนคือในการนำเสนอผลการศึกษาในโครงการต่อเวทีสาธารณะ ในแต่ละปีนั้น จะมีการเชิญตัวแทนผู้พิพากษามาเข้าร่วมการสัมมนาด้วยทุกครั้ง และทุกครั้งก็มักจะมีอาการของความไม่พอใจของตัวแทนฝ่ายผู้พิพากษาให้เห็นอยู่เป็นประจำ ปัญหาจึงอยู่ที่ว่าจะทำอย่างไรให้ศาลตระหนักว่า กระบวนการยุติธรรมที่โปร่งใส ประชาชนย่อมต้องสามารถเข้าถึงการรับฟังการพิจารณาคดีได้นั้น ไม่ใช่เป็นการจับผิดการทำงานของศาลเพื่อการตำหนิ แต่เป็นความจำเป็นที่จะต้องกระทำเพื่อให้การทำงานของศาลเกิดการพัฒนา โดยประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับสถาบันการศึกษาที่เป็นแหล่งบ่มเพาะปัญญาของอนาคตของชาติ ซึ่งหากหน้าที่นี้ไม่ตกอยู่แก่สถาบันการศึกษาก็ยากที่จะหาหน่วยงานอื่นๆ ที่ไม่มีเจตจำนงเกี่ยวข้องกับการเมืองในการศึกษาการทำงานของศาลโดยปราศจากซึ่งอคติ

ข้อน่าสังเกตคือการส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในงานยุติธรรมไทย ตามเอกสารของสำนักงานกิจการยุติธรรมนั้น ได้เสนอแนวทางในการที่ชุมชนดำเนินการสร้างกระบวนการยุติธรรมชุมชนของตนเอง และกระบวนการยุติธรรม

เชิงสมานฉันท์⁴⁵ ซึ่งเป็นเรื่องที่ดี แต่เป็นการตัดขาดการทำงานของชุมชนหรือ ประชาชนออกไปจากการทำงานของศาล ยิ่งแสดงความเป็นอิสระของศาลที่ ปราศจากความร่วมมือร่วมใจของชุมชนมากยิ่งขึ้น

จากปัญหาและอุปสรรคที่พบมาตลอดการดำเนินโครงการฯ นี้ ก่อให้เกิด ข้อเสนอแนะในการพัฒนาโครงการนี้ต่อไปในอนาคต อันได้แก่

1) ข้อมูลสถิติที่มีความต่อเนื่องย่อมนำไปสู่การพัฒนากระบวนการพิจารณาใน ศาลยุติธรรม ในการดำเนินโครงการฯ ตลอดระยะเวลาสี่ปี พบว่าข้อมูลที่ทำเนิ การเก็บรวบรวมและประมวลผลมาตลอดนั้น แทบจะไม่แตกต่างกันมาก กล่าวคือ ข้อสังเกตในการพิจารณาคดีโดยศาลยุติธรรมที่เคยพบในปีแรกเป็นอย่างไร สามปี ต่อมาก็ยังคงเป็นเช่นเดิม ทำให้การออกแบบการสังเกตการณ์ในปีที่สี่มีการปรับ เปลี่ยนให้แต่ละพื้นที่ศึกษาเฉพาะประเด็นที่น่าสนใจในพื้นที่เท่านั้น เพื่อเป็นการลด ความซ้ำซ้อนของข้อมูล อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี น่าสังเกตว่าหากการเก็บข้อมูลลักษณะนี้ ไปในระยะเวลายาวๆ จะเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในการพิจารณาคดีในศาล ยุติธรรมหรือไม่ ซึ่งอาจเป็นไปได้ทั้งการเห็นพัฒนาการ หรือความไม่พัฒนาของ ระบบกระบวนการยุติธรรมทางศาลก็ได้ การศึกษาในประเด็นเดิมในระยะยาว จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ เพราะย่อมนำไปสู่แนวทางต่อข้อเสนอแนะที่มีน้ำหนัก และเหตุผลในการแก้ไขหรือพัฒนากระบวนการวิธีพิจารณาในศาลยุติธรรมได้

2) ข้อพิจารณาเรื่องการคัดเลือกผู้เข้าร่วมสังเกตการณ์ หากจะมีการดำเนิน โครงการในลักษณะนี้ต่อไป ควรจะต้องพิจารณาถึงการคัดเลือกผู้สังเกตการณ์ ที่เหมาะสมมากขึ้น สืบเนื่องจากการดำเนินโครงการที่มาจากแนวคิดในการ สร้างกิจกรรมการเรียนรู้นอกชั้นเรียนสำหรับนักศึกษา มากกว่าการตรวจสอบการ ทำงานของตุลาการในศาลยุติธรรม แต่เมื่อมีการรายงานข้อมูลที่ประมวลผลแล้ว ต่อเวทีสาธารณะในงานสัมมนาวิชาการ กลับได้ผลในทางลบจากฝ่ายตุลาการ โดย

45 สำนักงานกิจการยุติธรรม, *กระบวนการยุติธรรมทางอาญาไทย*, กรุงเทพฯ: สำนักงานกิจการ ยุติธรรม, 2549, หน้า 128-135.

ฝ่ายตุลาการมองว่าเป็นเรื่องการจับผิดการทำงานของศาล และข้อมูลหลายส่วนก็ดูน่ากลัวจนเกินไป เนื่องจากเป็นการแสดงผลเป็นอัตราส่วนร้อยละ ยิ่งไปกว่านั้น ข้อมูลที่ไม่ปรากฏก็มีเป็นจำนวนหนึ่ง ซึ่งทำให้น้ำหนักในการชี้แจงเหตุผลของผู้ดำเนินโครงการดูด้อยลง การออกแบบการบันทึกข้อมูล และการคัดเลือกผู้สังเกตการณ์ที่เข้าใจแนวทางในการดำเนินการอย่างถ่องแท้ และบันทึกข้อมูลได้ตรงตามความเป็นจริงจึงเป็นเรื่องจำเป็น โดยเหตุที่การดำเนินโครงการเท่าที่ผ่านมาแม้จะนำเอานักศึกษาที่ประสงค์จะเข้าร่วมโครงการมาทำการบันทึกข้อมูล แต่ก็ประสบปัญหาเรื่องความสะดวกในการเข้าไปที่ศาลยุติธรรม โดยจะต้องหาเวลาที่สะดวกและไม่ตรงกับเวลาเรียน ในขณะที่ผู้สังเกตการณ์อีกส่วนหนึ่งที่มีเจตจำนงว่าอยากเข้าร่วมโครงการ ในช่วงแรกยังคงทำงานได้ดี แต่เมื่อเวลาผ่านไปมีกิจกรรมอื่น ๆ มากขึ้น ทำให้ความตั้งใจในการทำกิจกรรมนี้ลดลง ส่งผลต่อการเร่งทำแบบบันทึกข้อมูลในช่วงเวลาที่ใกล้การรวบรวมผล การสังเกตการณ์ที่ได้จึงอาจไม่มีประสิทธิภาพตรงตามที่ควรจะเป็น และนอกเหนือจากนั้น คือความหลากหลายของผู้สังเกตการณ์ที่ไม่ได้จำกัดว่าต้องเป็นนักศึกษานิติศาสตร์ (แม้ว่าส่วนใหญ่จะเป็นนักศึกษานิติศาสตร์ก็ตาม) และจะต้องอยู่ในชั้นปีใด ความเข้าใจในเรื่องสิทธิของคู่ความในกระบวนการพิจารณาคดี หรือบทบาทหน้าที่ของบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับการพิจารณาคดีจึงอาจมีความคลาดเคลื่อนไปด้วย

3) จะต้องมียุทธศาสตร์ในการนำเสนอข้อมูลที่เหมาะสมมากขึ้น โดยเหตุที่การศึกษาตามแผนการของโครงการฯ นี้ ต้องการนำเสนอข้อมูลเชิงสถิติ แต่ในทางปฏิบัติก็เกิดความคลาดเคลื่อนบ้าง ทำให้ข้อมูลบางส่วนอาจไม่มีน้ำหนักต่อความน่าเชื่อถือที่เพียงพอ การแก้ไขปัญหาดังกล่าวอาจกระทำได้ผ่านการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพควบคู่ไปกับข้อมูลเชิงปริมาณ เช่น การสัมภาษณ์เชิงลึกบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพิจารณาคดี ทั้งผู้พิพากษา อัยการ และนายความ รวมถึงอดจนถึงมุมมองจากบุคคลภายนอก เช่น นักวิชาการทางด้านนิติศาสตร์ และผู้เคยมีประสบการณ์ในกระบวนการพิจารณาคดีในฐานะเป็นผู้มีส่วนได้เสีย

ในกระบวนการพิจารณาคดีด้วย นอกจากนั้น ในเวทีสาธารณะที่ได้จัดขึ้นเพื่อนำเสนอ ผลการศึกษาในโครงการฯ มีความจำเป็นจะต้องสร้างส่วนของการ "สนทนากลุ่ม เฉพาะ" (Focus Group) เพื่อให้ผลที่ได้จากการศึกษามีความใกล้เคียงกับลักษณะ การวิจัยมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ กิจกรรมที่ได้ผ่านมาในตลอดสี่ปียังไม่ได้มีกระบวนการ สร้างแผนการวิจัยที่เป็นรูปแบบ เนื่องจากคณะผู้ดำเนินการมีวัตถุประสงค์ในการ สร้างกิจกรรมเสริมการเรียนรู้นอกชั้นเรียน ดังที่ได้กล่าวในตอนต้น แต่ผลของการ ศึกษาในโครงการฯ เท่าที่ผ่านมา มีความน่าสนใจ ในการก่อให้เกิดแนวทางต่อยอด เพื่อเป็นงานวิจัยได้

บทสรุป

ความเป็นอิสระและตำแหน่งแห่งที่ของความเป็น "ศาล" ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการตุลาการ ซึ่งเป็นหนึ่งในอำนาจอธิปไตยของปวงชนชาวไทย ถูกตัดขาดออกจากประชาชน การตรวจสอบดุลพินิจของศาลโดยศาลเอง ย่อมนำมาซึ่งคำถามต่อความยุติธรรมที่เชื่อมโยงกับอำนาจอธิปไตยของปวงชน โครงการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการพิจารณาในมุมมองสิทธิมนุษยชน จึงเป็นไปเพื่อที่ที่ต้องการให้นักศึกษาวิชากฎหมายได้มีส่วนร่วมกับกระบวนการ ยุติธรรม โดยเรียนรู้กฎหมายในตำราควบคู่ไปกับการศึกษาประสบการณ์จริง ในสถานที่จริง และต้องการให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ความเป็นจริงในกระบวนการ ทางศาลที่นำไปสู่การพัฒนาการคุ้มครองสิทธิในกระบวนการยุติธรรมในทิศทาง ที่เหมาะสมมากขึ้น อันจะส่งผลให้กระบวนการยุติธรรมที่ปรากฏในหลักการ ทางกฎหมายสอดคล้องกับสิ่งที่ควรจะเป็นมากขึ้น และท้ายที่สุดนั่นคือ เพื่อทำให้ กระบวนการยุติธรรมไม่ต้องตกอยู่ในสภาวะที่สังคมตั้งคำถามอยู่เสมอว่ายุติธรรม จริงหรือไม่

บรรณานุกรม

หนังสือและบทความ

Howard M. Erichson. "The Role of the Judge in Non-Class Settlements".

Washington University Law Review, Volume 90, 1015 (2013),
p. 1015-1026.

International Commission of Jurists. **Trial Observation**. Bangkok: ICJ,
2010.

Tor Bøhler, Trond Dolva, Donna Gomien and Marit Mæhlum. " Trial
Observation". **NORDEM manual on Human Rights Monitoring**.
Oslo: Norwegian Centre for Human Rights, 2008.

คณิต ฌ นคร. **ปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมทางอาญา**. กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2552.

นิติ เอียวศรีวงศ์. **พิพากษ์ศาล**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2555.

มติชนออนไลน์. (2559) .จริยธรรมล่ามในศาลยุติธรรม. วันที่ 21 เมษายน 2554,
สืบค้นเมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2559 จาก [http://www.matichon.co.th/
news_detail.php?newsid=1303371021&grp_id=no&catid=02](http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1303371021&grp_id=no&catid=02).

วรรณชัย บุญบำรุง, ธนภฤต วรรณชชากุล และสิริพันธ์ พลรบ. (2556). **หลักและ
ทฤษฎีกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง เล่ม 1**. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.

สถาบันสิทธิมนุษยชนแห่งเอเชีย, คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, สำนักวิชานิติศาสตร์
มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง และคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ. (2013).
รายงานโครงการเรียนรู้และสังเกตการณ์กระบวนการทางศาลในมุมมอง
สิทธิมนุษยชน (Court Watch) ประจำปี 2555-2556.

สมชาย ปรีชาศิลป์กุล. การวิจัยกฎหมายทางเลือก: แนวคิดและพรมแดน
ความรู้. กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2558.

สำนักงานกิจการยุติธรรม. กระบวนการยุติธรรมทางอาญาไทย. กรุงเทพฯ:
สำนักงานกิจการยุติธรรม, 2549.

สำนักวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง. (2556). รายงานการเรียนรู้และ
สังเกตการณ์กระบวนการพิจารณาคดีในมุมมองสิทธิมนุษยชน ประจำปี
2555-2556.

สำนักวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง. (2557). รายงานการเรียนรู้
และสังเกตการณ์กระบวนการพิจารณาคดีในมุมมองสิทธิมนุษยชน ประจำปี
2556-2557.

สุภางค์ จันทวานิช. (2551). วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

กฎหมาย

1966 International Covenant on Civil and Political Rights

1948 Universal Declaration on Human Rights

ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง

ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา

ประมวลกฎหมายอาญา

พระธรรมนูญศาลยุติธรรม

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550

คำพิพากษาศาลฎีกา

คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 7651/2552

คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 3977/2553

คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 5412/2554

Translated Thai References

Asian Institute for Human Rights, Faculty of Law Chiang Mai University, Faculty of Law Ubon Ratchathani University, School of Law Mae Fah Luang University and Faculty of Law Thaksin University. (2013). Report on the Learning and Observation of the Judicial Process from a Human Rights Perspective (Court Watch) 2012-2014. (in Thai)

Boonbumrung, W., Woratanatchakul, T., and Phonrop, S. (2013). Principles and Theory of Civil Procedure Law (Volume 1). Bangkok: Winyuchon. (in Thai)

Chantawanich, S. (2008). The Methodology of Quantitative Research. 16th edition. Bangkok: Chulalongkorn University Press. (in Thai)

Civil Procedure Code of Thailand (in Thai)

Constitution of the Kingdom of Thailand B.E. 2550 (2007) (in Thai)

Criminal Code of Thailand (in Thai)

Criminal Procedure Code of Thailand (in Thai)

Eawsriwong, N. (2012). The Critique of the Court. Bangkok: Matichon.
(inThai)

Matichon Online. (2016). Ethics of Interpretaters in the Court. Retrived
February 10, 2016, from [http://www.matichon.co.th/news_](http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1303371021&grpId=no&catid=02)
[detail.php?newsid=1303371021&grpId=no&catid=02](http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1303371021&grpId=no&catid=02) (in Thai)

Na Nakorn, K. (2009). Criminal Justice Refrom. Bangkok: Winyuchon.
(in Thai)

Office of Justice Affairs. (2006). Criminal Justice System of Thailand.
Bangkok: Office of Justice Affairs. (in Thai)

Preechasilapakul, S. (2015). Alternative Legal Research: Concepts and
Knowledge. Bangkok: Winyuchon. (in Thai)

School of Law Mae Fah Luang University. (2013). Report on the
Learning and Observation the Judicial Process from a Human
Rights Perspective (Court Watch) 2012-2013. (in Thai)

School of Law Mae Fah Luang University. (2014). Report on the
Learning and Observation the Judicial Process from a Human
Rights Perspective (Court Watch) 2013-2014. (in Thai)

Statue of Courts of Justice of Thailand (in Thai)

Supreme Court Judgement No. 3977/2553 (2010) (in Thai)

Supreme Court Judgement No. 5412/2554 (2011) (in Thai)

Supreme Court Judgement No. 7651/2552 (2009) (in Thai)